Persian Language and Literature
Former Journal of the Faculty of Literature
University of Tabriz
Online ISSN: 2676-6779
Print ISSN: 2251-7979

From Norm to Agency: An Analysis of Female Identity in the Novel The Kings of Torment (Malekan-e Azaab)

Maryam Rezaeifard[۱], Yadollah Nasrollahi[۲]✉, Vida Dasmalchi[۳]

۱. Ph.D. Candidate in Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Madani University of Azerbaijan, Tabriz, Iran. E-mail: rezeefard.ma@mail.ir

۲. Corresponding Author: Associate Professor. Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Azarbaijan Shahid Madani University, Tabriz, Iran. E-mail: Y.nasrollahy@gmail.com

۳. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Azarbaijan Shahid Madani University, Tabriz, Iran. E-mail: ac.dastmalchi@azaruniv.ac.ir

DOI: ۱۰,۲۲۰۳٤/perlit.۲۰۲٦,۷۳٤۰۱,۳۹۹۸

Article Info

Article type:
Research Article

Keywords:
Abutorab Khosravi, French Feminist Criticism, Poststructuralist Feminist Criticism, Female Identity, *The Kings of Torment* (*Malekan-e Azaab*)

ABSTRACT

This study examines the representation of female identity in Abutorab Khosravi's novel *The Kings of Torment* (*Malekan-e Azaab*) from a feminist critical perspective, drawing on the theories of French feminism, with particular emphasis on poststructuralist feminist criticism. The main concern of the study is to explore how the identities of female characters are shaped in relation to structures of power, language, and gender norms within the novel. The research adopts a qualitative approach and employs a descriptive-analytical method. The findings indicate that female identity in the novel is neither fixed nor predetermined; rather, it takes shape through interaction with dominant discourses, power relations, and lived experiences. An examination of the characters Qeyso, Khojasteh Nojumi, and Huriyeh Majd shows that each character responds to gender norms and patriarchal structures in a different way, depending on her social position and life circumstances. While some of these characters conform to dominant norms, others, through their agency within the same structures, create possibilities for altering their position. Overall, *Malekan-e Azaab* presents female identity as a fluid phenomenon shaped by cultural and social relations and demonstrates the significant role of language, power relations, and individual experiences in its formation.

Cite this article: Nasrollahi, Y., Dasmalchi, V., Rezaeifard, M. (۲۰۲٥). From Norm to Agency: An Analysis of Female Identity in the Novel The Kings of Torment (Malekan-e Azaab). *Persian Language and Literature*, ۷۹ (۲٥۳), ۱-۱۹. http://doi.org/۱۰,۲۲۰۳٤/perlit.۲۰۲٦,۷۳٤۰۱,۳۹۹۸

© The Author(s).

Publisher: University of Tabriz.

In Press

Extended Abstract

Introduction

Female identity is not a fixed or predetermined category; rather, it is formed and transformed through language, social relations, power structures, gender norms, and lived experience. In Abutorab Khosravi's novel *The Kings of Torment* (*Malkan-e Azaab*), women occupy different social, familial, and emotional positions within structures that shape the possibilities available to them. Qeyso, Khojasteh Nejumi, and Huriyeh Majd respond differently to the norms and power relations surrounding them and, through their choices and experiences, participate in shaping their own positions. This study examines the representation and formation of female identity in the novel through French feminist criticism and poststructuralist feminist criticism. French feminist criticism, particularly the ideas associated with Hélène Cixous, draws attention to language, female expression, the representation of the female body, and the masculine symbolic order. Poststructuralist feminist criticism, in turn, emphasizes the instability of identity and the ways in which gendered subjects are produced and transformed through discourse, norms, and relations of power. On this basis, the study approaches female identity in *Malekan-e Azaab* as a dynamic process rather than a fixed essence.

Research Methodology

This study uses a qualitative, descriptive-analytical method. The research material is Abutorab Khosravi's *Malekan-e Azaab*. The analysis focuses on the ways in which female identity is formed through family relations, emotional relationships, gender norms, language, and power relations. Two complementary theoretical perspectives are employed. First, French feminist criticism is used to examine the representation of women through language, the female body, and the possibilities and limitations of female expression within a masculine symbolic order. Second, poststructuralist feminist criticism is applied to analyze identity as unstable and continuously produced through discourse, social norms, power relations, and lived experience.

Discussion

The findings show that female identity in *Malekan-e Azaab* is formed through an ongoing interaction between social norms, power relations, personal choices, and lived experiences. Qeyso's trajectory demonstrates a significant transformation in social and economic position. At the beginning of the novel, decisions concerning her marriage are largely made by others, and she is represented within a structure in which her body and future are subject to male authority. Through later marriages, however, she establishes conditions for marriage, gains property through her dowry, and assumes responsibility for her economic position. Her agency develops within the same cultural and social framework that initially restricts her. Her later participation in the Sufi circle marks another stage in the transformation of her position and identity.

Khojasteh Nejumi represents a different form of female agency. Her appearance and social position initially influence the way others perceive her, but she actively participates in her relationship with Zakariya. Her contact with him and attempts to clarify the future of the relationship demonstrate that she is not simply a passive recipient of male decisions. She expresses her desire within a social order in which marriage and the continuation of a relationship remain strongly connected to male initiative and approval. Her presence later becomes less visible in the narrative, and information about her fate is mainly conveyed through Zakariya's account. This reduction of her direct voice illustrates the limitations placed on female self-expression within the dominant narrative structure.

In Press

Huriyeh Majd presents another form of identity transformation. Her early life is shaped by family power relations: her father separates her from her mother, conceals the truth about her mother's life, and later determines that she should leave for Germany. Consequently, her understanding of herself and her past is initially formed through a narrative created by others. After her father's death, however, Huriyeh encounters the hidden aspects of her family history through Zakariya's manuscripts and reinterprets her position within that history. Her description of herself as having been used by her parents for their own purposes marks an important moment of conscious reinterpretation. Her return to Iran and later decision to return to Germany show that her identity develops through changing experiences and cultural contexts rather than through a single fixed position.

The three characters therefore demonstrate different ways of negotiating gender norms. Qeyso changes her social position through economic resources and personal decisions; Khojasteh exercises agency within emotional and communicative constraints; and Huriyeh reconstructs her understanding of herself through experience, awareness, and reinterpretation of her past.

Conclusion

The analysis demonstrates that female identity in *Malekan-e Azaab* is a dynamic and continuously changing process. The analysis also shows that differences among the characters are essential to understanding the novel's representation of women, since gender identity is shaped differently according to social position, family circumstances, cultural experience, access to power, and opportunities for self-expression within cultural contexts. The women of the novel are situated within structures that regulate marriage, family relations, gender roles, emotional relationships, and the expression of personal experience. The French feminist perspective highlights the role of language, female expression, and the representation of the female body in shaping women's positions, while the poststructuralist feminist perspective emphasizes the instability of identity and its continuous formation through discourse, norms, power relations, and lived experience. Qeyso's changing social position, Khojasteh's active but constrained participation in her emotional relationship, and Huriyeh's reinterpretation of her past reveal three different forms of negotiating female identity. Thus, the novel does not reduce women to passive and uniform figures, nor does it represent their agency as completely independent of social structures. Instead, it portrays female subjects whose identities are continually formed, challenged, negotiated, and redefined through their relations with language, power, social norms, cultural contexts, and lived experience.

Keywords: Abutorab Khosravi; French Feminist Criticism; Poststructuralist Feminist Criticism; Female Identity; *The Kings of Torment* (*Malekan-e Azaab*).

In Press

زبان و ادب فارسی
نشریه سابق دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز
شاپا چاپی: ۷۲۷۹-۲۲۵۱
شاپا الکترونیکی: ۶۷۷۹-۲۶۷۶

از هنجار تا کنش: تحلیلی از هویت زنانه در رمان «ملکان عذاب»

مریم رضایی‌فرد[۱]، یدالله نصراللهی[۲]✉، ویدا دستمالچی[۳]

۱. دانشجوی دکترای رشتهٔ زبان و ادبیات فارسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران. رایانامه: rezeefard.ma@mail.ir
۲. نویسندهٔ مسئول، دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز. رایانامه: Y.nasrollahy@gmail.com
۳. استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز. رایانامه: ac.dastmalchi@azaruniv.ac.ir

DOI: ۱۰,۲۲۰۳٤/perlit.۲۰۲٦,۷۳٤۰۱,۳۹۹۸

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله پژوهشی

کلیدواژه‌ها:
خسروی، نقد فمینیسم فرانسوی، نقد فمینیسم پساساختارگرا، هویت زنانه، رمان ملکان عذاب.

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی بازنمایی هویت زنانه در رمان ملکان عذاب بر پایه نقد و مفاهیم فمینیسم فرانسوی و با تأکید ویژه بر نقد فمینیسم پساساختارگرا انجام‌شده است. مسئلهٔ اصلی پژوهش، تبیین چگونگی شکل‌گیری هویت شخصیت‌های زن در نسبت با ساختارهای قدرت، زبان و هنجارهای جنسیتی در متن رمان است. این پژوهش با روش توصیفی ـ تحلیلی و رویکردی کیفی انجام‌شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد هویت زنانه در رمان ماهیتی ثابت و از پیش تعیین‌شده ندارد، بلکه در تعامل با گفتمان‌های مسلط، مناسبات قدرت و تجربه‌های زیسته ساخته می‌شود. بررسی شخصیت‌های قیصو، خجسته نجومی و حوریه مجد نشان می‌دهد هر یک، متناسب با موقعیت اجتماعی و شرایط زندگی خود، شیوه‌ای متفاوت در مواجهه با هنجارهای جنسیتی و ساختارهای مردسالار دارند. برخی از این شخصیت‌ها با هنجارهای مسلط همراه می‌شوند و برخی دیگر، در چارچوب همان ساختارها، با کنشگری خود امکان تغییر موقعیت خود را فراهم می‌کنند. در مجموع، رمان ملکان عذاب هویت زنانه را پدیده‌ای سیال و وابسته به مناسبات فرهنگی و اجتماعی بازنمایی می‌کند و نشان می‌دهد زبان، مناسبات قدرت و تجربه‌های فردی در شکل‌گیری این هویت نقشی اساسی دارند.

استناد: نصراللهی، یدالله؛ دستمالچی، ویدا؛ رضایی‌فرد، مریم (۱۴۰۴). از هنجار تا کنش: تحلیلی از هویت زنانه در رمان «ملکان عذاب». *زبان و ادب فارسی*، ۷۹ (۲۵۳)، ۲۷-۴۶. http//doi.org/۱۰,۲۲۰۳٤/perlit.۲۰۲٦,۷۳٤۰۱,۳۹۹۸

ناشر: دانشگاه تبریز.

© نویسندگان.

In Press

۱. مقدمه

ادبیات، به‌ویژه ادبیات داستانی، از گذشته تاکنون یکی از مهم‌ترین عرصه‌های بازنمایی تجربه‌های انسانی، فرهنگی و اجتماعی بوده است. آثار ادبی تنها بازتاب واقعیت‌های اجتماعی نیستند، بلکه در شکل‌گیری، تثبیت یا به چالش کشیدن ارزش‌ها، باورها و مناسبات اجتماعی نیز نقش دارند. ازاین‌رو، مطالعه متون ادبی با بهره‌گیری از رویکردهای نظری، امکان تحلیل دقیق‌تر ساختارهای معنایی، شیوه‌های بازنمایی و لایه‌های پنهان متن را فراهم می‌آورد. در میان رهیافت‌های گوناگونِ نقد ادبی، برخی دیدگاه‌ها با تمرکز بر مسائل اجتماعی و فرهنگی به بررسی نحوه بازنمایی هویت، قدرت و مناسبات انسانی در متون ادبی می‌پردازند که نقد فمینیستی یکی از مهم‌ترین آن‌هاست. نقد فمینیستی از دهه ۱۹۶۰ میلادی در مطالعات ادبی گسترش یافت و در جلوه‌های گوناگون خود کوشید سلطه مفاهیم پدرسالار و غلبه گفتمان مردسالار را در ادبیات و نقد ادبی به چالش بکشد. بر این اساس، فمینیسم و نقد فمینیستی را می‌توان بیش از آن که نظریه‌ای واحد دانست، نوعی سیاست فرهنگی به شمار آورد (سلدن و ویدوسون، ۱۳۹۷: ۲۹۰). این رویکرد در طول زمان شاخه‌ها و گرایش‌های متعددی یافته است که هر یک از منظری متفاوت به مسائل زنان، هویت و مناسبات جنسیتی پرداخته‌اند.

یکی از ویژگی‌های اصلی مطالعات فمینیستی، تنوع رویکردها و حوزه‌های پژوهشی آن است و همین امر سبب شده است این حوزه به موضوعاتی چون بازنمایی زنان، ساخت اجتماعی جنسیت، سوژگی، هویت زنانه، زبان و نقد کلیشه‌های جنسیتی بپردازد (مکاریک، ۱۳۸۵: ۳۸۸). از همین منظر، منتقدان فمینیست بر این باورند که زنان نباید تنها در قالب تصویرهای کلیشه‌ای، مانند زن لکاته یا اثیری، قدیس یا فاحشه، زن خانه‌دار احمق یا پیردختر کم‌عقل بازنمایی شوند، بلکه باید به‌صورت شخصیت‌هایی پویا، اثرگذار و متنوع در آثار ادبی حضور داشته باشند. همچنین آثار نویسندگان زن نیازمند بازخوانی و آثار نویسندگان مرد نیز شایسته نقد از منظری زنانه‌اند. جنبش‌های فمینیستی معمولاً در سه موج بررسی می‌شوند. موج نخست بر دستیابی زنان به حقوق مدنی، سیاسی و اصلاحات اجتماعی تأکید داشت. موج دوم، با طرح مسئله جنسیت و نقد ساختارهای مردسالار، زمینه گسترش نقد فمینیستی در مطالعات ادبی را فراهم کرد و توجه به تبعیض اجتماعی علیه زنان را به نقد بازنمایی آنان در ادبیات گسترش داد. موج سوم نیز با تأکید بر چندگانگی هویت زنانه و با گسترش مباحثی در میان گرایش‌هایی مانند فمینیسم سیاه‌پوست و فمینیسم مارکسیستی هویت را پدیده‌ای اجتماعی می‌داند که در تعامل با زبان، فرهنگ، گفتمان و تجربه‌های زیسته پدید می‌آید و در جریان زندگی دستخوش تغییر می‌شود (پاینده، ۱۳۹۷: ۷۵ ـ ۸۱). ابوتراب خسروی از نویسندگان برجسته ادبیات داستانی معاصر ایران است که آثار او به دلیل ساختار روایی چندلایه، بهره‌گیری از عناصر تاریخی، اسطوره‌ای و عرفانی و توجه به مسئله هویت و قدرت شناخته می‌شود. رمان ملکان عذاب نیز از آثار شاخص وی است که با روایت مناسبات قدرت در بستر خانواده و جامعه و حضور شخصیت‌های زن در موقعیت‌های گوناگون، زمینه مناسبی برای بررسی چگونگی بازنمایی هویت زنانه فراهم می‌آورد. بر همین اساس، در این پژوهش با تکیه بر مفاهیم نقد فمینیسم فرانسوی و نقد فمینیسم پساساختارگرا، چگونگی شکل‌گیری و تحول هویت زنانه در رمان ملکان عذاب بررسی می‌شود. هرچند مبانی نظری پژوهش از هر دو رویکرد بهره می‌گیرد، در تحلیل هویت سیال و فرآیند شکل‌گیری سوژه، مفاهیم فمینیسم پساساختارگرا نقش پررنگ‌تری دارند.

۲– پیشینه پژوهش

درباره رمان ملکان عذاب پژوهش‌های متعددی انجام‌شده است. ازجمله، خاکیان (۱۳۹۸) در مقاله «بررسی ویژگی‌های مدرنیسم در رمان ملکان عذاب ابوتراب خسروی» با روش توصیفی، مؤلفه‌های مدرنیستی این رمان را بررسی کرده است. خسروی (۱۳۹۸) در مقاله «تحلیل کیفیت بازنمایی چندآوایی در رمان پسامدرنیستی ملکان عذاب» با رویکردی توصیفی ـ تحلیلی، چندآوایی، بینامتنیت و ویژگی‌های فراداستانی را تحلیل کرده است. مالمیر (۱۳۹۵) نیز در مقاله «تحلیل ژرف‌ساخت رمان ملکان عذاب و تبیین

In Press

پیوند آن با شگرد نویسنده»، ژرف‌ساخت رمان و ساختار شخصیت‌ها را بررسی کرده است. همچنین شیخ‌حسینی و پوریزدان‌پناه (۱۴۰۳) در مقاله «تحلیل تطبیقی پست‌مدرنیسم در داستان قصر کافکا و ملکان عذاب خسروی» مؤلفه‌های پست‌مدرنیسم را در این دو اثر به شیوه‌ای تطبیقی مطالعه کرده‌اند. برخی پژوهش‌ها نیز به جنبه‌های تاریخی، تمثیلی و معنایی رمان پرداخته‌اند. مرادی (۱۳۹۴) در مقاله «نقدی بر رمان ملکان عذاب» لایه‌های تاریخی و تمثیلی اثر را بررسی کرده است. نصراللهی، دستمالچی و رضایی (۱۴۰۴) در مقاله «نقد تاریخی رمان ملکان عذاب» زمینه‌های تاریخی و اجتماعی روایت را تحلیل کرده‌اند. همچنین علیزاده و پوران (۱۴۰۲) در مقاله «بررسی تطبیقی صوفی، مکتب حافظ و سگ نفس در رمان ملکان عذاب» نسبت میان آموزه‌های عرفانی حافظ و مفهوم «سگ نفس» را در این رمان واکاوی کرده‌اند. در میان پژوهش‌های انجام‌شده، از منظر نقد فمینیستی تنها مقاله «تحلیل نقش زنان در رمان ملکان عذاب» نوشته زینب شیخ‌حسینی (۱۴۰۲) به این موضوع پرداخته است. این پژوهش که در هجدهمین گردهمایی بین‌المللی انجمن ترویج زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه باهنر کرمان ارائه‌شده، زنان رمان را عمدتاً با تصویری کلیشه‌ای، منفعل، بی‌وفا و خانه‌دار تحلیل می‌کند. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از رویکردهای فمینیسم فرانسوی و فمینیسم پساساختارگرا که معمولاً در پیوند با تحولات نظری موج سوم فمینیسم بررسی می‌شوند، عملکرد و کنشگری شخصیت‌های زن را بررسی می‌کند و از این منظر، رویکردی متفاوت نسبت به پژوهش‌های پیشین دارد.

۳– ضرورت پژوهش

با وجود انجام پژوهش‌هایی درباره جنبه‌های مدرنیستی، تاریخی، عرفانی و پست‌مدرنیستی رمان ملکان عذاب، بازنمایی هویت زنانه در این اثر با تکیه هم‌زمان بر رویکردهای نقد فمینیسم فرانسوی و نقد فمینیسم پساساختارگرا تاکنون به‌صورت مستقل بررسی نشده است. همچنین پژوهش فمینیستی انجام‌شده، شخصیت‌های زن را عمدتاً در قالب نقش‌های کلیشه‌ای تحلیل کرده و به مسئله سوژگی، کنشگری و چگونگی شکل‌گیری هویت زنانه در نسبت با زبان، قدرت و هنجارهای جنسیتی نپرداخته است. ازاین‌رو، پژوهش حاضر می‌کوشد با بهره‌گیری از این دو رویکرد، ابعاد مغفول بازنمایی هویت زنانه و نقش شخصیت‌های زن در شکل‌گیری مناسبات قدرت و پیشبرد روایت را تبیین کرده و به فهم بهتر بازنمایی هویت زنانه در این رمان کمک کند.

۴. سؤالات پژوهش

۱. هویت زنانه در رمان ملکان عذاب بر اساس مؤلفه‌های نقد فمینیسم فرانسوی و نقد فمینیسم پساساختارگرا چگونه بازنمایی می‌شود؟

۲. شخصیت‌های زن رمان ملکان عذاب چگونه در تعامل با ساختارهای قدرت و هنجارهای جنسیتی، هویت و جایگاه خود را شکل می‌دهند؟

۳. زبان و مناسبات قدرت چه نقشی در شکل‌گیری هویت زنانه در رمان ملکان عذاب دارند؟

۵. بحث اصلی

۵-۱- خلاصه رمان

رمان ملکان عذاب روایت سه نسل از مردان یک خانواده است، اما سرنوشت آنان در پیوند باشخصیت‌های زن داستان شکل می‌گیرد. روایت نخست با زندگی زکریا، فرزند نظامی بدنامی به نام شیخ احمد سفلی و زنی از منطقه بالاگدار به نام قیصو آغاز می‌شود. قیصو پس از چند ازدواج با تکیه بر موقعیت اقتصادی و اجتماعی خود به یکی از شخصیت‌های اثرگذار داستان تبدیل می‌شود و تصمیم‌های

In Press

او بر مسیر زندگی فرزندانش نیز تأثیر می‌گذارد. زکریا که از هویت واقعی پدرش بی‌اطلاع است، چند سالی را در جست‌وجوی او سپری می‌کند تا سرانجام پیش از عزیمت به تهران برای ادامه تحصیل، حقیقت را از خاله مادرش می‌شنود. او در تهران با خجسته نجومی آشنا می‌شود اما به دعوت برادر ناتنی خود به خانقاه تجندیه می‌رود و با پدرش دیدار می‌کند. شیخ احمد، زکریا را به جانشینی خود برمی‌گزیند و تعالیم خانقاه را به او می‌آموزد. پس از مرگ شیخ احمد، زکریا برای مدتی جانشین او می‌شود، اما با آگاهی از حقیقت مرگ پدر از خانقاه می‌گریزد و به تهران بازمی‌گردد. او تا پایان عمر به گردآوری، اصلاح و انتشار دست‌نوشته‌های پدر می‌پردازد. زکریا با خجسته ازدواج می‌کند و صاحب دو فرزند می‌شود اما پس از مرگ همسرش، این واقعه را نتیجه انتقام نیروهای ماورایی وابسته به خانقاه می‌داند.

بخش دوم روایت به زندگی شمس، پسر زکریا، اختصاص دارد. شمس دلباخته حوریه مجد می‌شود اما به سبب گذشته خانواده‌های دو طرف و مخالفت پدرانشان، این رابطه به سرانجام نمی‌رسد. حوریه پس از مهاجرت، تجربه‌های متفاوتی را پشت سر می‌گذارد و بازگشت دوباره او به ایران، بخشی از روند روایت را شکل می‌دهد. شمس نیز به خواست پدر، مأمور بازنویسی و انتشار دست‌نوشته‌های شیخ احمد و زکریا می‌شود.

روایت سوم به زندگی شیخ احمد سفلی، پدر زکریا، می‌پردازد. او که در گذشته نظامی‌ای بدنام و دارای ازدواج‌های متعدد و کوتاه‌مدت بوده است پس از ورود به خانقاه تجندیه دگرگون می‌شود و به مقام قطب خانقاه می‌رسد. با گسترش نفوذ و اقتدار خود، خانقاه را به مرکز جذب مریدان تبدیل می‌کند و با بهره‌گیری از رازآلودگی و صحنه‌پردازی، جایگاه معنوی خویش را تثبیت می‌کند. او در سال‌های پایانی عمر، زکریا را برای جانشینی برمی‌گزیند و مرگ خود را به‌گونه‌ای طراحی می‌کند که برای پیروانش صورتی معجزه‌آسا بیابد. پس از گریختن زکریا از خانقاه، پسر بزرگ‌تر شیخ احمد رهبری خانقاه را بر عهده می‌گیرد و روایت رسمی خانقاه درباره بازگشت پیر به آسمان را استمرار می‌بخشد.

۵-۲- اصول نقد فمینیستی

نقد فمینیستی بر این اصل استوار است که آثار ادبی صرفاً بازتاب واقعیت اجتماعی نیستند، بلکه در شکل‌گیری، تثبیت یا به چالش کشیدن گفتمان‌های جنسیتی و روابط قدرت نیز نقش دارند. ازاین‌رو، منتقد فمینیست می‌کوشد نحوه بازنمایی زنان، جایگاه آنان در ساختار روایت، میزان کنشگری شخصیت‌های زن و چگونگی بازتولید یا نقد مناسبات مردسالارانه را در متن بررسی کند (پاینده، ۱۳۹۷: ۸۱). در این رویکرد، تمایز میان «جنس» به‌عنوان امری زیست‌شناختی و «جنسیت» به‌عنوان برساخته‌ای اجتماعی و فرهنگی، مبنای تحلیل شخصیت‌ها و روابط قدرت قرار می‌گیرد. بر این اساس، هویت زنانه پدیده‌ای ثابت و طبیعی تلقی نمی‌شود، بلکه در تعامل با هنجارها، گفتمان‌ها و ساختارهای فرهنگی ساخته و دگرگون می‌شود. ازاین‌رو، نقد فمینیستی می‌کوشد نشان دهد که متن ادبی چگونه از طریق زبان، شخصیت‌پردازی، روایت و الگوهای فرهنگی، هویت زنانه را بازنمایی یا بازتعریف می‌کند (شعبان‌پور، ۱۳۸۶: ۱۸۱). از دیگر اصول این رویکرد، توجه به سوژگی و عاملیت زنان و نقد جایگاه «دیگری» است. در این چارچوب، شخصیت‌های زن نه صرفاً از منظر نقش‌های سنتی بلکه از حیث توانایی آنان در مقاومت، انتخاب، تصمیم‌گیری و تأثیرگذاری بر روند روایت تحلیل می‌شوند. همچنین نقد فمینیستی می‌کوشد سازوکارهای آشکار و پنهان سلطه مردسالارانه را در متن شناسایی کرده و نشان دهد که اثر ادبی تا چه اندازه در بازتولید یا به چالش کشیدن کلیشه‌های جنسیتی نقش دارد. با وجود تنوع رویکردهای فمینیستی، این اصول در شاخه‌های مختلف این نقد، ازجمله فمینیسم آمریکایی، بریتانیایی و فرانسوی، با تأکیدهای متفاوت دنبال می‌شوند و پژوهش حاضر با توجه به چارچوب نظری خود، بر مؤلفه‌های نقد فمینیسم فرانسوی تکیه دارد.

۵-۲-۱- نقد فمینیسم فرانسوی

In Press

نقد فمینیسم فرانسوی در اواخر دهه ۱۹۶۰ با دامنه‌ای گسترده از اندیشه‌ها و آثار شکل گرفت. برخلاف بسیاری از جریان‌های فمینیستی، این رویکرد زبان را در کانون توجه خود قرارداد و «به تحلیل نحوه ایجاد معنا از طریق نمادهای زبانی گوناگون می‌پردازد» (برسلر، ۱۴۰۰: ۲۰۵). مقصود از زبان در این دیدگاه، تنها نظام واژگانی نیست بلکه همه گفتمان‌های فرهنگی است که زنان در آن سخن می‌گویند و درباره آنان نیز سخن گفته می‌شود. اغلب فمینیست‌های فرانسوی وجود تفاوت میان زنان و مردان را مفروض می‌دانند اما درباره منشأ و ماهیت این تفاوت‌ها دیدگاه‌های یکسانی ندارند. ازاین‌رو، توجه آنان بیش از هر چیز معطوف به نقش زبان و فرهنگ در تبیین هویت و تفاوت‌های جنسیتی است. در این رویکرد، بازنمایی زنان و هویت زنانه در پیوند با گفتمان‌های فرهنگی بررسی می‌شود و زبان، مهم‌ترین عرصه شکل‌گیری و انتقال معنا به شمار می‌آید. بر همین مبنا، نقد فمینیسم فرانسوی می‌کوشد سازوکارهای زبانی و فرهنگی مؤثر در تولید و بازتولید معنا را در متون ادبی آشکار سازد و نشان دهد که بازنمایی زنان نیز درون همین فرایندهای گفتمانی شکل می‌گیرد.

۵-۲-۲- نقد فمینیسم پساساختارگرا

فمینیسم پساساختارگرا در دهه ۱۹۸۰ میلادی و در پی گسترش اندیشه‌های پساساختارگرایانه شکل گرفت. این رویکرد با بهره‌گیری از مباحث فلسفی، زبان‌شناختی و روان‌کاوانه، توجه خود را به نقش زبان، گفتمان و تفاوت در تحلیل هویت و جنسیت معطوف کرد (مکاریک ۱۳۸۵: ۳۹۰ ـ ۳۹۱). درنتیجه، مقوله‌های «جنس» و «جنسیت» نه مفاهیمی ثابت بلکه پدیده‌هایی تلقی می‌شوند که در بستر روابط فرهنگی و گفتمانی معنا می‌یابند. در این دیدگاه، فرهنگ یکی از بسترهای مهم شکل‌گیری هویت‌های جنسیتی به شمار می‌آید؛ چنان‌که «این «خود» نیست که فرهنگ را می‌آفریند، بلکه فرهنگ است که «خود» را می‌آفریند» (کهون ۱۳۸۴: ۵). با این‌حال، تمرکز اصلی نقد فمینیسم پساساختارگرا بر بررسی فرایندهایی است که از طریق آنها هویت‌های جنسیتی در زبان و گفتمان ساخته و بازنمایی می‌شوند. از این منظر، زبان صرفاً ابزار انتقال معنا نیست بلکه در شکل‌گیری ذهنیت، هویت و روابط قدرت نیز نقشی فعال ایفا می‌کند (یزدانی ۱۳۸۲: ۲۶۲ ـ ۲۶۳). از همین رو، تحلیل زبان و شیوه بازنمایی شخصیت‌ها جایگاه ویژه‌ای در این رویکرد دارد. بر همین مبنا، محور اصلی تحلیل‌های این رویکرد واکاوی تقابل‌های دوتایی حاکم بر فرهنگ و ادبیات است؛ تقابل‌هایی که معمولاً سویه مردانه را در جایگاهی برتر قرار می‌دهند و زن را در مقام «دیگری» بازنمایی می‌کنند (پاینده ۱۳۹۷: ۱۴۹). چنین تقابل‌هایی در قالب دوگانه‌هایی مانند «اثرگذار/اثرپذیر»، «دوراندیش/کوته‌بین»، «نور/تاریکی» و «هستی/مرگ» بازتولید می‌شوند و بر شیوه بازنمایی زنان در متون ادبی اثر می‌گذارند. ازاین‌رو، منتقدان فمینیستِ پساساختارگرا با تحلیل زبان، ساختار متن و شخصیت‌های زن می‌کوشند چگونگی شکل‌گیری، تداوم و دگرگونی هویت زنانه را در آثار ادبی نشان دهند.

۵-۳- عملکرد زنان

شخصیت‌های زن در رمان ملکان عذاب با وجود حضور در یک ساختار فرهنگی و اجتماعی مشترک، تجربه و واکنش یکسانی در برابر مناسبات مردسالار ندارند. تفاوت در موقعیت اجتماعی، شرایط زندگی و شیوه مواجهه آنان با قدرت سبب می‌شود هر یک مسیر متفاوتی را در شکل‌گیری هویت و جایگاه خود طی کنند. از این‌رو، زنانِ داستان را نمی‌توان صرفاً شخصیت‌هایی منفعل دانست؛ زیرا هر یک، متناسب با امکانات و محدودیت‌های پیشِ روی خود، به‌گونه‌ای متفاوت با این مناسبات روبه‌رو می‌شوند. تجربه زنان نیز یکسان نیست و تفاوت در موقعیت‌های اجتماعی، شیوه‌های متفاوتی از مواجهه با هنجارها و مناسبات قدرت را پدید می‌آورد (مشیرزاده ۱۳۸۸: ۸). بر این اساس، عملکرد قیصو، خجسته نجومی و حوریه مجد به‌طور جداگانه بررسی می‌شود.

۵-۳-۱- قیصو

In Press

در آغاز رمان در موقعیتی قرار دارد که ساختار مردسالار، امکان تصمیم‌گیری مستقل را از او سلب کرده است. انتخاب او به عنوان زیباترین دختر روستا برای صیغه اجباری فرمانده قشون: «آنها برای چندمین بار... تصمیم می‌گیرند تا فاطمه‌بیگم، زن مرحوم شنبه را صدا کنند و بگویند: رئیس قشون از قیصو خواستگاری کرده...» (خسروی ۱٤۰۰: ۴۹ ـ ۵۰) و سپس ازدواج‌های پیاپی او با خان‌های بالاگداری: «انگار خان‌های بالاگداری مادر را ازجمله املاک طایفه بالاگداری‌ها می‌دانستند...» (همان: ۱۵)، بیانگر آن است که زن در این مناسبات، بیش از آن که درباره سرنوشت خود تصمیم بگیرد، موضوع تصمیم و تملک مردان است. درخور توجه آن که متن نیز در آغاز، قیصو را بیشتر از خلال گفتار و تصمیم دیگران معرفی می‌کند تا آن‌که او را با سخن و اراده خود به خواننده بشناساند. ازاین‌رو، شیوه بازنمایی این شخصیت نیز بازتاب گفتمان مردسالار حاکم بر داستان است؛ گفتمانی که صدای زن را به حاشیه می‌راند و او را در جایگاه «دیگری» قرار می‌دهد (دوبووار ۱۳۸۵: ۲۲). با این‌حال، روندِ روایت نشان می‌دهد که قیصو به تدریج می‌کوشد در همین ساختار، دامنه اختیار خود را گسترش دهد. او همسرانش را به پذیرش فرزندانش وادار می‌کند، شرایط ازدواج را خود تعیین می‌کند و بخشی از دارایی آنها را به نام خویش درمی‌آورد: «مهم‌ترین شرط و شروطش... پذیرفتن فرزندخواندگی من و الباقی فرزندانش... و ثبت یکپارچه آبادی یا ملکی به نام او به عنوان مهریه...» (خسروی ۱۴۰۰: ۱۶). همچنین اداره املاک واگذارشده را نیز خود بر عهده دارد: «همه املاک واگذاری امان‌الله‌خان را به مادر ابقا کرد.» (همان: ۹). این کنش‌ها نشان می‌دهد که قیصو، بدون آن که از چارچوب فرهنگی جامعه خود خارج شود، از امکانات موجود برای تأثیرگذاری بر موقعیت اجتماعی و اقتصادی خویش بهره می‌گیرد. تلاشی که در چارچوب همان ساختار مردسالار معنا می یابد (دوبووار ۱۳۸۵: ۵۲۱). از این رو، جایگاه او در طول روایت ثابت نمی‌ماند بلکه در پرتو تجربه‌های زندگی و انتخاب‌هایش دگرگون می‌شود. مرگ رعیتی که به‌فرمان او شلاق‌خورده است، نقطه عطف زندگی قیصو به شمار می‌آید. این رخداد گذشته او را به یادش می‌آورد: «مردن آن رعیت زیر شلاق خیلی چیزها را به یادش آورده... یادش می‌آید که در همین زمین‌ها خوشه‌چینی می‌کرده...» (خسروی ۱۴۰۰: ۹۳ ـ ۹۴). این تجربه، نگاه او را به قدرت و ثروت دگرگون می‌کند و سبب می‌شود بخشی از املاک خود را به رعیت‌ها ببخشد: «صبح یک جمعه همه رعیت‌ها را جمع کرده... به هر کس چند جریب زمین و آبش بخشیده...» (همان: ۱۰۶ ـ ۱۰۷). در پایان نیز، پیوستن او به خانقاه تجندیه، مرحله‌ای دیگر از سیر زندگی او را نشان می‌دهد: «برعکس همه که نشسته بودند ایستاده بود... مادرم بود که در نور آفتاب دیدمش» (همان: ۲۶۵)؛ بنابراین، قیصو شخصیتی ایستا نیست؛ بلکه تجربه‌های فردی، برداشت او را از قدرت، ثروت و مسئولیت اجتماعی تغییر می‌دهد و مسیر زندگی‌اش را در همان بستر فرهنگی به‌سوی افقی متفاوت سوق می‌دهد.

خجسته نجومی؛ از طبقه مرفه جامعه است و روایت او از خلال توصیف ظاهر، پوشش و رفتار آغاز می‌شود: «صحبت‌ها را کشاندند به همشاگردی‌ها. خصوصاً درباره‌ی دختر قدبلندی که روی گونه‌هایش کمی کک‌ومک داشت و لباس پوشیدنش متجددتر از همه‌ی دخترها بود... یکی گفت: آخر او مثل بقیه‌ی دخترها اداواصول ندارد... شاید چون دختر یک صاحب‌منصب است.» (همان: ۶۰). در این توصیف، پیش از آنکه شخصیت خجسته از خلال گفتار و کنش او شناخته شود، ظاهر، پوشش و جایگاه خانوادگی‌اش موضوع توجه دیگران قرار می‌گیرد. این شیوه معرفی نشان می‌دهد که شناخت زن در آغاز بر داوری‌هایی استوار است که فرهنگ درباره ظاهر، رفتار و پایگاه اجتماعی او شکل می‌دهد. از این رو، هویت خجسته نیز در نخستین مواجهه، در پیوند با همین داوری‌های فرهنگی شناخته می‌شود. با این حال، روایت خجسته را در همین جایگاه محدود نگه نمی‌دارد. دعوت زکریا به جشن تولد: «راستش فردا شب جشن تولدم است...» (همان: ۷۴)، تماس تلفنی برای تشکر از هدیه و دعوت او به دیدار: «من باید امشب شما را ببینم... ساعت هفت جلو باغ ملی!» (همان: ۸۱ ـ ۸۲)، نشان می‌دهد که او در شکل‌گیری و پیشبرد رابطه عاطفی تنها پذیرنده تصمیم دیگران نیست بلکه خود نیز در روند آن نقش دارد. این رفتارها، در عین آن که از انتخاب شخصی خجسته سرچشمه می‌گیرد، در بستر هنجارهای اجتماعی و جنسیتی شکل‌گرفته و از آن‌ها جدا نیست. کنش فرد در نسبت با هنجارهای اجتماعی و جنسیتی قابل‌فهم است. (باتلر ۱۳۸۵: ۶۶) بر این اساس، خجسته از امکان‌هایی که موقعیت اجتماعی‌اش در اختیار او قرار داده برای اثرگذاری بر مسیر

In Press

رابطه استفاده می‌کند. ازاین‌رو، هویت او نه صرفاً محصول داوری دیگران بلکه حاصل تعامل میان انتخاب‌های فردی و هنجارهای فرهنگی است. تنش میان خواست فردی و هنجارهای اجتماعی زمانی آشکارتر می‌شود که پس از چند سال، به‌صورت غیرمستقیم ضرورت خواستگاری را مطرح می‌کند: «پس از چند سال که مرا سر دوانده‌ای... مامان این نوع هدیه دادن را یک‌جور خواستگاری می‌داند.» (خسروی ۱۴۰۰: ۸۸). هرچند خجسته در شکل‌گیری این پیوند نقشی فعال دارد، سرانجام رابطه در چارچوب نهاد ازدواج تثبیت می‌شود و پس از آن، حضور او بیشتر در جایگاه همسر و مادر معنا می‌یابد. مرگ زودهنگام خجسته نیز سبب می‌شود نقش او در ادامه روایت کمرنگ شود. بدین ترتیب، شخصیت خجسته نشان می‌دهد که کنش زن، هرچند می‌تواند بر روند رویدادها اثر بگذارد، همچنان در تعامل با هنجارهای فرهنگی و اجتماعی معنا پیدا می‌کند.

حوریه مجد؛ در فضایی رشد می‌کند که تجربه‌های نخستین زندگی او از آغاز تحت تأثیر مناسبات قدرت در خانواده قرار دارد. جدایی پدر و مادر در دوران شیرخوارگی و جلوگیری پدر از ارتباط او با مادر، نخستین تجربه‌های زیسته او را شکل می‌دهد. مجد حتی از همسر خود نه به عنوان شخصیتی مستقل بلکه صرفاً در نسبت با فرزندآوری یاد می‌کند: «مدعی بود که این خانم حکم یک رحم اجاره‌ای را برای من داشته... چند صباحی به خانه من آمد و این بچه را برایم به دنیا آورد و بعد هم راهش را گرفت و رفت.» (همان: ۲۱۳ ـ ۲۱۴). تعبیر «رحم اجاره‌ای» زن را تنها در نقش فرزندآوری تعریف می‌کند و نشان می‌دهد که در زبان مجد، ارزش و جایگاه زن بر پایه نقشی تعیین می‌شود که فرهنگ مردسالار برای او در نظر گرفته است. چنین نگاهی بر تلقی از جایگاه زن اثر می‌گذارد و فضایی را پدید می‌آورد که حوریه در آن رشد می‌کند.

این الگوی سلطه همچنان در رمان تداوم می‌یابد؛ چنان‌که پدر بدون توجه به خواست حوریه او را برای زندگی به آلمان می‌فرستد. این تصمیم نشان می‌دهد که حق انتخاب او همچنان در چارچوب اراده پدر قرار دارد. توانایی کنش در نسبت با هنجارهای اجتماعی و جنسیتی پدید می‌آید و همین نسبت، امکان مخالفت و مقاومت در برابر این هنجارها را نیز از میان نمی‌برد (مایسنر ۱۴۰۲: ۵۱). ازاین‌رو، تغییر موقعیت زندگی حوریه، امکان تجربه‌های تازه‌ای را برای او فراهم می‌آورد و این امکان را به او می‌دهد تا در روابط عاطفی خود بر تجربه‌های شخصی و انتخاب‌هایش تکیه کند. روابط عاطفی او پس از ازدواج ناموفق و تولد فرزندش بیش از آنکه صرفاً موضوع داوری اخلاقی باشد، نشان‌دهنده تلاش او برای تصمیم‌گیری بر پایه تجربه‌های شخصی است: «عاشق آن پسره فرانسوی شد و بچه پس انداخت... و چه‌بسا عشاق تاق و جفت را گز کرده...» (خسروی ۱۴۰۰: ۱۰۲). بازگشت او به ایران پس از مرگ پدر نیز تنها جنبه حقوقی و مالی ندارد بلکه رویارویی دوباره با گذشته‌ای است که سال‌ها بر زندگی او سایه افکنده بود. با این حال، تصمیم نهایی او برای بازگشت به آلمان نشان می‌دهد که هویت او تنها در چارچوب خواست و اقتدار پدر شکل نمی‌گیرد بلکه در تعامل با تجربه‌های زیسته و موقعیت‌های فرهنگی گوناگون تکوین می‌یابد.

۵-۳-۲- تأثیر اجتماعی عملکرد زنان

کنش‌ها و تصمیم‌های زنان در داستان، افزون بر پیامدهای فردی و خانوادگی، بر مناسبات اجتماعی پیرامون آنان نیز اثر می‌گذارد و نشان می‌دهد که جایگاه آنان در تعامل با فرهنگ و روابط اجتماعی شکل می‌گیرد.

قیصو در روند داستان، افزون بر تغییر موقعیت فردی خود، بر مناسبات اجتماعی پیرامون نیز اثر می‌گذارد. او با تبدیل مهریه به ابزاری برای انتقال واقعی مالکیت به جایگاهی دست می‌یابد که در ساختار سنتی جامعه روستایی معمولاً در اختیار مردان است: «ثبت یک‌پارچه آبادی یا یک ملک اعلای مورد قبول مادر به نام او در قباله نکاح به‌عنوان مهریه...» (خسروی ۱۴۰۰: ۱۶). به این ترتیب، از زنی که در آغاز داستان دیگران درباره سرنوشتش تصمیم می‌گیرند، به شخصیتی تبدیل می‌شود که در روابط اجتماعی و اقتصادی نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. اهمیت این دگرگونی تنها در دستیابی به ثروت نیست بلکه در تغییری است که در جایگاه اجتماعی او و نوع رابطه دیگران با وی پدید می‌آید. بر اساس نظریه سرمایه، دسترسی به منابع می‌تواند جایگاه افراد را در مناسبات اجتماعی

In Press

تغییر دهد (بوردیو ۱۴۰۲: ۱۶۷). ازاین‌رو، مالکیت در این رمان صرفاً یک امتیاز اقتصادی نیست، بلکه زمینه تغییر موقعیت اجتماعی قیصو را نیز فراهم می‌آورد. این تغییر جایگاه در ادامه داستان بر شیوه تعامل قیصو با دیگران نیز اثر می‌گذارد. پس از مرگ رعیتی که به دستور او شلاق‌خورده است، او بخشی از زمین‌های خود را به رعیت‌ها می‌بخشد: «از روی سیاهه یکی‌یکی اسم رعیت‌ها را خوانده و به هر کس چند جریب زمین و آب بخشیده...» (خسروی ۱۴۰۰: ۱۰۶). این تصمیم نشان می‌دهد که تجربه قدرت، نگرش او را نسبت به مسئولیت اجتماعی دگرگون کرده و نوع رابطه‌اش با رعیت‌ها دیگر بر همان الگوی پیشین استوار نیست. بر پایه نظریه ساخت‌یابی، کنش افراد در تعامل با ساختارهای اجتماعی می‌تواند بر همان ساختارها اثر بگذارد (گیدنز ۱۳۸۷: ۹۶۴). درنتیجه، تصمیم قیصو تنها یک اقدام فردی نیست، بلکه در مناسبات میان مالک و رعیت نیز تغییر ایجاد می‌کند.

خجسته نجومی در روابط خود، شیوه‌ای از کنش را برمی‌گزیند که از موقعیت اجتماعی و هنجارهای پیرامون او تأثیر می‌پذیرد. او در فضایی رشد کرده است که آغاز رسمی رابطه عاطفی و درخواست ازدواج را به مرد واگذار می‌کند؛ به همین سبب، خواسته خود را نه به‌صورت مستقیم بلکه از طریق رفتارها و نشانه‌های زبانی بیان می‌کند. دعوت زکریا به جشن تولد، پیگیری ارتباط و تماس دوباره با او نشان می‌دهد که برخلاف الگوی رایج، در شکل‌گیری و پیشبرد رابطه نقشی فعال دارد، اما این نقش را در چارچوب انتظارهای اجتماعی ایفا می‌کند. بدین‌ترتیب، شخصیت او نشان می‌دهد که هویت و نقش زن نه مستقل از فرهنگ بلکه در تعامل با ارزش‌ها و شیوه‌های ارتباطی جامعه شکل می‌گیرد. از این منظر، هویت و نقش افراد در خلال تعاملات اجتماعی معنا می‌یابد (گافمن ۱۴۰۳: ۲۸۲). این نقش فعال زمانی آشکارتر می‌شود که خجسته نارضایتی خود را از به تعویق افتادن خواستگاری با سکوت و جمله‌های کوتاه و ناتمام بیان می‌کند: «پیش خودم فکر می‌کردم چرا عصبانی است... گفت: ای‌کاش... و دیگر چیزی نگفت.» (خسروی ۱۴۰۰: ۱۳۹ ـ ۱۴۱). او به‌جای رویارویی مستقیم، از شیوه‌ای بهره می‌گیرد که با عرف رایج درباره شیوه بیان زنان سازگار است و درعین‌حال پیام خود را منتقل می‌کند. این شیوه بیان، بدون ایجاد گسست در رابطه، زکریا را به تأمل در رفتار خود وامی‌دارد. درنتیجه، کنش خجسته نه صرفاً حاصل ویژگی‌های فردی بلکه محصول تعامل میان خواست شخصی، زبان و هنجارهای فرهنگی است؛ تعاملی که مسیر رابطه را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد.

حوریه مجد؛ از آغاز زندگی، در موقعیتی قرار می‌گیرد که تصمیم‌های اساسی درباره سرنوشتش از سوی دیگران گرفته می‌شود. پدر با پنهان کردن حقیقت زندگی مادر و سپس فرستادن او به آلمان، مسیر زندگی‌اش را بر اساس مصلحت خود تعیین می‌کند. در چنین شرایطی، شناخت حوریه از خود و گذشته نیز در چارچوب روایتی شکل می‌گیرد که دیگران برای او ساخته‌اند. با این حال، ورود به محیطی فرهنگی متفاوت و تجربه زندگی مستقل، به‌تدریج نگاه او را نسبت به خود و روابط عاطفی دگرگون می‌کند. هنجارهای اجتماعی تعیین می‌کنند افراد با چه صورتی به‌عنوان سوژه به رسمیت شناخته شوند و تنها در نسبت با همین هنجارهاست که افراد به سوژه‌ای توانا برای کنش تبدیل می‌شوند (مایسنر ۱۴۰۲: ۱۹). ازاین‌رو، قرار گرفتن حوریه در محیط فرهنگی متفاوت، امکان تجربه هنجارها و شیوه‌های متفاوت زندگی را برای او فراهم می‌کند و همین تجربه‌ها، همراه با افزایش سن، او را در انتخاب مسیر زندگی و روابط عاطفی مستقل‌تر می‌سازد. ازدواج، جدایی و تجربه روابط بعدی نشان می‌دهد که او در هر مرحله، متناسب با شرایط تازه و تجربه‌های جدید درباره ادامه یا پایان رابطه تصمیم می‌گیرد: «عاشق آن پسره فرانسوی شد و بچه پس انداخت... و چه‌بسا عشاق طاق و جفت را گز کرده...» (خسروی ۱۴۰۰: ۱۰۲). این تجربه‌ها نشان می‌دهد که روابط عاطفی او تابع الگویی ثابت نیست بلکه همراه با تغییر شرایط زندگی، افزایش تجربه و قرار گرفتن در محیطی فرهنگی متفاوت، دگرگون می‌شود. رابطه تا زمانی تداوم می‌یابد که برای دو طرف رضایت‌بخش باشد و افراد بتوانند در تعیین شرایط آن نقش داشته باشند (کسل ۱۳۸۳: ۴۳۳). ازاین‌رو، انتخاب‌های حوریه در روابط عاطفی، حاصل تعامل تجربه‌های زیسته، هنجارهای فرهنگی و شرایط اجتماعی متفاوتی است که در مسیر زندگی با آنها روبه‌رو می‌شود.

۵-۴- تحلیل موقعیت زنان

In Press

موقعیت زنان در این داستان در ارتباط با شیوهٔ تعریف و توزیع نقش‌های جنسیتی، چارچوب روابط عاطفی و خانوادگی و نحوهٔ بازنمایی بدن و عاطفه قابل‌فهم است. این زنان در فضایی به تصویر کشیده می‌شوند که تصمیم‌گیری درباره ازدواج، جابه‌جایی، تداوم یا جدایی در یک رابطه و حتی دسترسی به اطلاعات شخصی، متأثر از ساختارهای خویشاوندی، هنجارهای اخلاقی و الگوی مسلط «زن خوب» است. با این حال، داستان نشان می‌دهد که این شخصیت‌ها در چارچوب‌های تعیین‌شده محدود نمی‌مانند بلکه از طریق انتخاب‌های عاطفی، شیوهٔ برخورد با اجبار و پنهان‌کاری و چگونگی تعیین جایگاه خود در رابطه، موقعیت خود را رقم می‌زنند.

۵-٤-۱- تحلیل موقعیت زنان بر اساس فمینیسم فرانسوی

بررسی موقعیت زنان در داستان، بر تحلیل نحوهٔ شکل‌گیری سوژه در ارتباط با زبان مسلطی استوار است که بیان، معنا و امکان بروز صدای زنانه را محدود می‌کند. این سازوکارها از طریق زبان و تصویر بدن زنانه در گفتار مردانه بازتولید می‌شوند و تجربهٔ زنان را در قالب زبان مسلط بیان می‌کنند. در چنین چارچوبی، موقعیت هر زن تنها بر پایهٔ کنش‌های آشکار او تعریف نمی‌شود، بلکه در پیوند با امکان یا امتناع بیان خود در زبان مسلط درک می‌شود. از این نظر، تفاوت شخصیت‌ها در میزان نزدیکی یا فاصلهٔ آنان با امکان شکل‌گیری نوشتار زنانه و شکستن منطق زبان مردانه قابل‌بررسی است.

قیصو؛ موقعیت قیصو در چارچوبی شکل می‌گیرد که بدن زن را به‌صورت نشانه‌ای در ساختار مردمحور بازنمایی می‌کند و از این طریق امکان سخن گفتن او را تعیین می‌کند، زیرا زبان مسلط پیشاپیش جایگاه و محدودیت‌های کنش او را مشخص ساخته است. «با آن چشم‌های سیاه درشت و پوست گندمی و لب‌هایی که همیشه ته رنگی از آن ماتیک سرخ مایل به آبی داشت، زیبا می‌نمود» (خسروی ۱٤۰۰، ۳٤). این توصیف که بر جزئیات ظاهری بدن زن تمرکز دارد، او را بیش از آن که به عنوان کنشگر معرفی کند، در نسبت با نگاه دیگران تعریف می‌کند. درنتیجه، بدن زن به متنی تبدیل می‌شود که معناهای آن از پیش شکل‌گرفته‌اند و زن در قالب نقش‌های «قابل‌قبول» ساختار مسلط خوانده می‌شود. همین محدودیت، امکان بیان تجربهٔ زنانه را در زبان مسلط محدود می‌کند و به همین سبب زن باید بدن خود را بنویسد (سیکسو ۱۳۸۱، ۱۰۰). کنش‌های قیصو نیز در همین منطق صورت می‌گیرد. او در انتخاب همسرانش، خواسته‌ها و شروط خود را آشکارا بیان می‌کند و در روند ازدواج نقشی تعیین‌کننده دارد. «مادر مهم‌ترین شرط و شروطش را برای وصلت با خواستگار تازه‌اش اعلام می‌کرد... قانون مادر درباره ازدواج‌هایش این بود که...» (خسروی ۱٤۰۰، ۱٦). این امر نشان می‌دهد که قیصو در مناسبات مربوط به ازدواج‌هایش شخصیتی منفعل نیست و با تعیین شروط، موقعیت خود را تثبیت می‌کند. با این حال، داستان کنش او را در چارچوبی نشان می‌دهد که قدرتش بر اساس موقعیت اقتصادی‌اش به رسمیت شناخته می‌شود اما همچنان در منطق مسلط مردانه فهمیده می‌شود.

قیصو تنها در ازدواج نخستش، مطابق ساختار سنتی، با تصمیم بزرگان روستا روبه‌روست: «این پیشنهاد را کدخدا به ریش‌سفیدها می‌دهد...» (همان: ۵۰)، اما در ازدواج‌های بعدی، پس از گفت‌وگو با نمایندگان خواستگاران، خود درباره پذیرش یا رد آنان تصمیم می‌گیرد: «...یک ماه مانده به آخر عده تصمیمش را می‌گرفت و به عرض خواستگار مورد قبولش می‌رساند...» (همان: ۱۶). او همچنین شروط خود را برای ازدواج اعلام می‌کند و پذیرش آنها را لازمه شکل‌گیری این پیوند می‌داند. این تغییر نشان می‌دهد که قیصو از موقعیتی که در آغاز داستان دیگران درباره سرنوشتش تصمیم می‌گیرند به جایگاهی می‌رسد که خود در انتخاب همسر و تعیین شرایط ازدواج نقش ایفا می‌کند. با این حال، این کنش نیز در چارچوب نقش‌هایی معنا می‌یابد که زبان مسلط برای زنان تعریف کرده است؛ ازاین‌رو، حتی زمانی که با صراحت از موقعیت خود دفاع می‌کند: «...مادر رو به ایازخان گفت: چطور قرارت را فراموش کرده‌ای؟...» (همان: ۲۰)، گفتار او همچنان در همان چارچوب فرهنگیِ مسلط معنا پیدا می‌کند. زبان می‌تواند سکوی پرشی برای امکان تغییر باشد (سیکسو ۱۳۸۱: ۱۰۳). از این جهت، کنش قیصو را می‌توان تلاشی برای گشودن فضایی محدود جهت اعمال اراده

In Press

در همین زبان مسلط دانست؛ هرچند روایت، این امکان را به دگرگونی کامل موقعیت او نمی‌رساند؛ اما در روایت رمان، این امکان به دگرگونی کامل موقعیت قیصو نمی‌انجامد و کنش او همچنان در محدوده هنجارهای فرهنگیِ مسلط باقی می‌ماند.

خجسته نجومی؛ تجربهٔ عاطفی خجسته در ساختاری شکل می‌گیرد که زبان و معنا تابع سازوکارهای مردانه است. او با شکستن سکوت در آغاز رابطه می‌کوشد میل زنانه را آشکارا بیان کند. «خجسته نجومی کنار نیمکت ایستاده بود... گفت: تا همین چند دقیقه پیش فکر می‌کردم امکان ندارد شما را تنها دور از چشم دیگران ببینم...» (خسروی ۱۴۰۰،۷۳). این کنش آغازین، هرچند او را موقتاً از موقعیت تثبیت‌شدهٔ خود در نظم سمبلیک جدا می‌کند (سیکسو ۱۳۸۱،۱۰۵)، اما تداوم نمی‌یابد. هنگامی‌که موضوع ازدواج را مطرح می‌کند و با پاسخ مبهم زکریا روبه‌رو می‌شود، موقعیت او در بیان خواست خود در چارچوب مناسبات گفتاری موجود معلق می‌ماند. «...من تو را بر هر کس دیگری ترجیح می‌دهم!...» (خسروی ۱۴۰۰،۸۸). زکریا به‌جای تمرکز بر میل خجسته، موضوع دیگری را مطرح می‌کند و این تغییر جهت در گفت‌وگو نشان می‌دهد که زن در زبان مسلط اغلب از امکان سخن گفتن کامل محروم می‌شود. (سیکسو ۱۳۸۱،۱۰۳) در ادامه، پیشبرد رابطه در گرو واکنش و تعلل شخصیت مرد تعریف می‌شود. «پرسید: فکر می‌کنی کی برمی‌گردی؟...» (خسروی ۱۴۰۰،۱۴۱) که نشان می‌دهد تصمیم‌گیری درباره تداوم رابطه، بر پایهٔ ارادهٔ مرد شکل می‌گیرد. بدین ترتیب، با وجود آن که خجسته خواست خود را آشکارا بیان می‌کند، موقعیت او در همان نقش «زن منتظر» باقی می‌ماند و خواست او به تغییر مهمی در روند داستان منجر نمی‌شود.

حوریه مجد؛ حوریه در فضایی رشد می‌کند که حقیقت زندگی مادر از او پنهان نگه‌داشته شده است. پدر با ساختن روایتی جعلی از مرگ مادر و نشان دادن قبری بی‌نام، واقعیت را در زبان به شکل دیگری بازسازی می‌کند و امکان شکل‌گیری هویت مستقل او را از میان می‌برد. داستان حوریه در بستری شکل می‌گیرد که در آن تقریباً تمام تاریخ نوشتار با تاریخ خرد درهم‌تنیده است (سیکسو ۱۳۸۱،۱۰۳). «حوریه می‌گفت تا یادش می‌آید، پدر و عمه ملیحه به او می‌گفته‌اند مادرش فوت‌شده...» (خسروی ۱۴۰۰،۱۳۱). مادر برای حوریه حضوری واقعی ندارد بلکه نشانه‌ای غایب است که بعدها به احساس فقدان و سردرگمی درونی می‌انجامد. «بیچاره این خانم تکش مرد و نتوانست برای ما مادری کند!» (همان: ۳۰۹). پس از مرگ پدر و آشکار شدن حقیقت، امکان مواجههٔ زبانی با واقعیت فراهم می‌شود. حوریه می‌گوید: «آن‌ها مرا وجه‌المصالحه قرار داده‌اند تا هرکدام به چیزی که می‌خواستند برسند.» (همان:۱۳۲). این بیان، لحظه‌ای را نشان می‌دهد که تجربه شخصی او در زبان بازتاب می‌یابد و امکان فاصله گرفتن از سکوت پیشین فراهم می‌شود. (سیکسو، ۱۳۸۱: ۱۰۵) «سالی که به آلمان رفت... مرحوم مجد... به نوعی مجبورش کرده بود برود...» (خسروی، ۱۴۰۰: ٦۹). ازاین‌پس روایت زندگی حوریه دیگر بازگویی گذشته نیست بلکه حرکتی در جهت بازپس‌گیری زبان ازدست‌رفته است. او در جست‌وجوی معنایی برای تجربه‌های پراکندهٔ زندگی‌اش است. «گفت: اینجا دیگر جای ماندن نیست...» (همان: ۳۰۹). به این ترتیب، مواجههٔ حوریه با واقعیت پنهان‌شده، به‌تدریج به شکل‌گیری درکی روشن‌تر از زندگی و موقعیت او می‌انجامد.

۵-٤-۲- تحلیل موقعیت زنان بر اساس نقد فمینیسم پساساختارگرا

ناپایداری معنا و نوسان موقعیت سوژه در مرکز توجه خوانش پساساختارگرا از تجربهٔ زنانه قرار می‌گیرد؛ خوانشی که نشان می‌دهد هویت، امری ثابت نیست بلکه موضعی بی‌ثبات و متغیر در میدان معناست (سیدمن ۱۴۰۲،۲۸٦) که از خلال درهم‌تنیدگی گفتمان‌ها و سازوکارهای قدرت شکل می‌گیرد. در این چارچوب، داستان به عرصه‌ای برای تولید و جابه‌جایی معنا تبدیل می‌شود؛ جایی که چندصدایی، شکاف‌های داستانی و لغزش‌های زبانی امکان می‌دهند سوژهٔ زنانه در موقعیتی سیال و چندلایه تبیین شود. بر این اساس، تحلیل تجربه‌های زنانه مستلزم توجه به لحظه‌هایی است که گفتمان مسلط در آن‌ها دچار شکاف می‌شود و امکان بازخوانی یا بازتعریف موقعیت سوژه را پدید می‌آورد؛ لحظه‌هایی که مرزهای بازنمایی، ثبات هویت و انسجام روایت را ناپایدار می‌کنند.

In Press

قیصو؛ از آغاز در ساختاری اجتماعی قرار دارد که جایگاه و سرنوشت زنان را بر پایهٔ روابط قدرت و منافع مردان تعریف می‌کند. در این چارچوب، ازدواج صرفاً نوعی قرارداد است که بر بدن و ارادهٔ زن اعمال می‌شود و او را در موقعیتی از پیش تعیین‌شده قرار می‌دهد. «رئیس قشون و کدخدا و ریش‌سفیدها آمده‌اند و ملامحمد شروع کرده به دعا خواندن، الباقی هر بار صلوات فرستاده‌اند و زن‌ها نقل برسرش ریخته‌اند... کدخدا و ریش‌سفیدان و فاطمه بیگم مبلغ مهریه و شیربها را با سروان طی کرده بوده‌اند، حتی مبلغ صد تومان شیربها را سروان نقداً پرداخت می‌کند که کدخدا هم ایضاً به فاطمه بیگم می‌پردازد که شیونش بند می‌آید و اذن عقد داده می‌شود.» (خسروی ۵۱،۱٤۰۰) این موقعیت، هرچند در ظاهر ثابت به نظر می‌رسد، با دگرگونی شرایط بیرونی تغییر می‌کند و نشان می‌دهد که هویت زنانه در این جهان روایی، امری سیال و وابسته به مناسبات قدرت است. با انتقال ملک به‌عنوان مهریه، قیصو در موقعیتی قرار می‌گیرد که با نقش‌های سنتی و فرودست زنانه تفاوت دارد. «مالکیت سی‌وسه قطعه گاوبند سبزجو و گندم و برنج و بنشن و پنج باغستان میوه‌دار و عمارت اصلی خان‌نشین... البته این‌ها به‌غیراز چیزهایی بود که امان‌الله خان به‌عنوان مهریه سر سفره عقد، به نام مادر کرده بود... او را بدل کرده بود به خاتون بزرگ منطقه...» (همان:۱۸). او نشان می‌دهد که سوژه توانایی کنش خود را از طریق همان شرایطی به دست می‌آورد که باید در نسبت با آن عمل کند. (مایسنر ٤٤،۱٤۰۲) بر این اساس، مالکیت برای قیصو نشانه استقلال مطلق نیست بلکه نتیجهٔ قرار گرفتن در شبکه‌ای از هنجارهای اجتماعی است که امکان و حدود عمل او را تعیین می‌کند. از این رو، کنش‌های او در مقام مالک در مرزی میان امکان و محدودیت شکل می‌گیرند. «گاهی بعضی از مباشران دون‌پایه... رعیتی را بسته بودند... منتظر می‌ماندند تا مادر... تکلیف رعیت را معین کند... رعیت محکوم می‌شد و شلاق می‌خورد.» (خسروی ۳۱،۱٤۰۰) حادثهٔ مرگ رعیت براثر دستور قیصو، نقطهٔ بحرانی داستان محسوب می‌شود؛ نقطه‌ای که شکافی در نظم پیشین ایجاد می‌کند و به او فرصت می‌دهد جایگاه خود را در نسبت با قدرت بازاندیشی کند. «...رعیتی زیر شلاق یا بعدش جان داده بود» (همان:۹۲). این تجربه نشان می‌دهد که جایگاه قیصو در روایت ثابت باقی نمی‌ماند؛ بنابراین، هویت او نه امری ثابت و از پیش‌تعیین‌شده بلکه جایگاهی گفتمانی است که در تعامل با مناسبات قدرت، زبان و تجربه‌های زیسته پیوسته دگرگون می‌شود.

پیوستن او به حلقهٔ صوفیان، آخرین مرحلهٔ این تغییر است. «برعکس همه که نشسته بودند، ایستاده بود... مادرم بود که در نور آفتاب دیدمش...» (همان:۲٦٦). او با عبور از نقش‌های خانوادگی و اجتماعی به عرصه‌ای قدم می‌گذارد که در آن معنا بر پایهٔ مالکیت یا قدرت تعریف نمی‌شود. این وضعیت مؤید آن است که سوژه‌ها در مواجهه با هنجارهای اجتماعی بی‌اختیار نیستند. (مایسنر ۱۹،۱٤۰۲) و همواره امکان نوعی فاصله‌گیری و بازآرایی معنا برایشان فراهم است. این حرکت نشان می‌دهد داستان، فرآیند شکل‌گیری سوژه را در گذارهای پیاپی از مرزهای تثبیت‌شده ترسیم می‌کند.

خجسته نجومی؛ کنش خجسته در بستری رخ می‌دهد که الگوی مسلط زنانگی از پیش حدود عمل و امکان تصمیم‌گیری او را تعیین کرده است. آغاز رابطه با زکریا در ظاهر می‌تواند نشانه‌ای از ابتکار شخصی باشد، اما این اقدام در چارچوب نظمی معنا می‌یابد که به رسمیت شناختن رابطه را برای زن به تأیید مردانه و امکان ازدواج گره می‌زند. «خانم مسن اشاره کرد به هیاهویی که از ساختمان بیرون می‌زد و گفت: زنگ که زدید خجسته خانم حدس زدند شما باشید... خجسته نجومی جلو دوید و دست داد و رو به من گفت: وای چقدر خوشحال شدم آمدید.» (خسروی ۷٦-۷۷،۱٤۰۰) در حقیقت «این هنجارها هستند که تعیین می‌کنند افراد با چه صورتی به‌عنوان سوژه به رسمیت شناخته شوند.» (مایسنر ۱۹،۱٤۰۲) بنابراین، تمایل خجسته به پیگیری رابطه و هم‌زمان سکوت در برابر تعویق ازدواج، کنشی است که از همین شبکهٔ قدرت برمی‌خیزد و امکان عمل او را شکل می‌دهد، بی‌آن که خارج از آن قرار گیرد. «گفت: به این فکر می‌کنم که ممکن است دیگر برنگردی!... گفت: نه ای‌کاش... و دیگر چیزی نگفت.» (خسروی ۱٤۰-۱٤۱،۱٤۰۰)

ادامهٔ رابطه و تصمیم به ازدواج نیز به‌صورت تکرار هنجارهای تثبیت‌شدهٔ زنانگی عمل می‌کند؛ تکراری که بازتابی منفعل نیست، بلکه شیوهٔ اجرای هنجار است. بر این مبنا «هنجارها تا جایی برقرار هستند که توسط سوژه‌ها بازتعریف شوند.» (مایسنر ۵۱،۱٤۰۲)،

In Press

زیرا بقای هنجار به چگونگی اجرای آن وابسته است. خجسته از خلال همین تکرار، جایگاه خود را در نظم خانوادگی تثبیت می‌کند. «توی چشم‌هایم نگاه می‌کرد و می‌گفت خیلی خوش‌سلیقه هستی!... و دست‌آخر اشاره به خودش می‌کرد که یعنی برای این که مرا انتخاب کرده‌ای!» (خسروی ۱۴۰۰، ۸۷) با این حال، این تثبیت یکدست و قطعی نیست؛ زیرا هر تکرار، امکان لغزش را نیز در خود دارد. در ادامهٔ رمان، متن اطلاعاتی از سرنوشت خجسته یا تحول رابطهٔ او با زکریا ارائه نمی‌دهد و او از سطح روایت کنار می‌رود. این حذف که با فقدان هرگونه بیان مستقیم از سوی خجسته همراه است، سبب می‌شود حضور او تنها از خلال روایت زکریا بازتاب یابد. «این مکتوب از جنس خیال نیست... خجسته نجومی، همسرم و مادر نورچشمی‌هایم، شمس و بهناز را از من گرفت.» (همان: ۱۲۴) بدین ترتیب، خجسته نه از خلال گفتار و کنش خود، بلکه در چارچوب روایت و نگاه زکریا در متن معرفی می‌شود.

حوریه مجد؛ هویت حوریه در مناسبات قدرت درون خانواده شکل می‌گیرد؛ مناسباتی که در آن جدایی اجباری از مادر و روایت ساختگی پدر، در فرآیند شکل‌گیری هویت او نقش تعیین‌کننده دارند. در این چارچوب، روابط خانوادگی و شیوهٔ اعمال اقتدار، جایگاه او را تثبیت و امکان درک گذشته را محدود می‌کنند. روایت پدر از مرگ مادر و نمایش قبر بی‌نام «قبری را پیدا می‌کنند که هیچ اسمی رویش نبوده.» (همان: ۱۳۲) نمونه‌ای از تثبیت واقعیت از طریق گفتمان است؛ فرایندی که حوریه را در موقعیتی میان فقدان و ناآگاهی قرار می‌دهد. آگاهی حوریه از حقیقت جدایی، پس از مرگ پدر و با خواندن دست‌نوشته‌های زکریا شکل می‌گیرد. او هنگام مرور یادداشت‌های مربوط به ازدواج پدرش با اشرف تکش و اختلافات میان آنها، خود را «وجه‌المصالحه» میان والدین می‌نامد: «آن‌ها مرا وجه‌المصالحه قرار داده‌اند تا هرکدام به چیزی که می‌خواستند برسند.» (همان: ۱۳۱-۱۳۲). این تعبیر نشان می‌دهد که او می‌کوشد موقعیت خود را در پرتو روابطی که در شکل‌گیری زندگی‌اش نقش داشته‌اند، بازخوانی کند. با این حال، این آگاهی به معنای خروج از ساختارهای قدرت نیست، زیرا «قدرت سوژه خود را ایجاد می‌کند.» (مایسنر ۱۴۰۲، ۶۳). از این منظر، بحران عاطفی حوریه زمانی شکل می‌گیرد که نسبت خود را با هنجارهای سازندهٔ هویتش درمی‌یابد، بی‌آن که بتواند بیرون از آنها قرار گیرد.

روابط عاطفی حوریه نیز در همین منطق معنا پیدا می‌کند. دل‌بستگی او به شمس، ازدواج با مربی باله و سپس تجربه روابط متعدد نشان می‌دهد که هویت عاطفی و جنسی او در فرایند بازآرایی هنجارهایی شکل می‌گیرد که در بسترهای اجتماعی متفاوت بر او اعمال می‌شوند. از این نظر، تجربه‌های عاطفی او عرصه‌ای برای بازتولید و جابه‌جایی هنجارهاست؛ جایی که فرد خود را در نسبت با هنجارهای بیرونی می‌سازد، «درحالی‌که آنها را بر اساس میل خویش تفسیر می‌کند.» (همان: ۵۳). بر همین مبنا، کنش‌های او هم بازتولید هنجارهای موجود و هم زمینه‌ساز تغییرات تدریجی است. بازگشت دوبارهٔ حوریه به ایران پس از مرگ پدر، امکان بازخوانی گذشته و ارزیابی دوبارهٔ موقعیتش را فراهم می‌کند؛ با این حال، تصمیم او برای بازگشت به آلمان نشان می‌دهد که کنش‌های او همچنان در امتداد همان ساختارهای هنجاری معنا می‌یابند: «گفت: اینجا دیگر جای ماندن نیست، گفت: دیگر هیچ علاقه‌ای به اینجا ندارد.» (خسروی ۱۴۰۰، ۳۰۹). از این نظر، تصمیم‌های حوریه بیانگر آن است که روابط و انتخاب‌های فردی او صورت‌هایی از سازگاری، چرخش و بازچینش معنا در همان نظم موجودند؛ نظمی که در عین استمرار، امکان تغییرات محدود را نیز در خود حفظ می‌کند.

۶- نتیجه‌گیری

تحلیل شخصیت‌های زن در رمان ملکان عذاب نشان داد که هویت زنانه در این اثر، امری ثابت و از پیش تعیین‌شده نیست بلکه در پیوند با مناسبات قدرت، روابط اجتماعی و تجربه‌های زیسته شخصیت‌ها شکل می‌گیرد و دگرگون می‌شود. زنان داستان، هرچند در ساختارهایی قرار دارند که نقش‌ها و حدود کنش آنان را تعیین می‌کنند، در مواجهه با این ساختارها واکنش‌های یکسانی ندارند و هر یک به شیوه‌ای متفاوت موقعیت خود را بازتعریف می‌کنند. بر اساس خوانش فمینیسم فرانسوی، زبان و شیوه بیان تجربه‌های زنانه در

In Press

شکل‌گیری هویت شخصیت‌ها نقشی اساسی دارد. بررسی رمان نشان داد که شخصیت‌های زن، باوجود قرار گرفتن در چارچوب زبان و نظم مسلط، در موقعیت‌های مختلف می‌کوشند خواسته‌ها، احساسات و تجربه‌های خود را بیان کنند. با این حال، میزان موفقیت آنان در این مسیر یکسان نیست و هر یک به شکلی متفاوت با محدودیت‌های این ساختار مواجه می‌شوند. همچنین، خوانش نقد فمینیسم پساساختارگرا نشان داد که شخصیت‌های زن به‌عنوان سوژه، هویت خود را در تعامل با زبان، گفتمان، مناسبات قدرت و تجربه‌های زیسته پیوسته شکل می‌دهند. از این‌رو، هویت زنانه در رمان نه ماهیتی ثابت بلکه فرایندی پویا و متغیر است که در تعامل با شرایط اجتماعی، خانوادگی و عاطفی شکل می‌گیرد. در میان شخصیت‌های داستان، قیصو بیش از دیگران در چارچوب مناسبات سنتی قدرت حرکت می‌کند، اما تجربه‌های زندگی به‌تدریج نگاه او را به قدرت و جایگاه اجتماعی دگرگون می‌سازد. خجسته نجومی با حضور فعال در روابط عاطفی، تصویری متفاوت از زن منفعل ارائه می‌دهد؛ هرچند کنشگری او همچنان در محدوده هنجارهای اجتماعی معنا می‌یابد. حوریه مجد نیز با بازخوانی گذشته و رویارویی با حقیقتِ زندگی خود، بیش از دو شخصیت دیگر در مسیر بازتعریف هویت گام برمی‌دارد و نشان می‌دهد که هویت فردی می‌تواند در پرتو تجربه و آگاهی، معنایی تازه پیدا کند.

درمجموع، رمان ملکان عذاب زنان را شخصیت‌هایی منفعل و یک‌دست به نمایش نمی‌گذارد بلکه آنان را سوژه‌هایی نشان می‌دهد که هویتشان در تعامل با زبان، گفتمان، مناسبات قدرت و تجربه‌های زیسته پیوسته ساخته و بازتعریف می‌شود. در نتیجه، هویت زنانه در این رمان نه امری ثابت و از پیش تعیین‌شده بلکه فرآیندی سیال است که در روند روایت، همواره در حال شکل‌گیری، دگرگونی و بازتعریف باقی می‌ماند. افزون بر این، پژوهش حاضر نشان داد که تلفیق نقد فمینیسم فرانسوی و نقد فمینیسم پساساختارگرا امکان تحلیلی جامع‌تر از هویت زنانه در رمان ملکان عذاب را فراهم می‌آورد؛ زیرا نقد فمینیسم فرانسوی بر نقش زبان و نوشتار در بازآفرینی تجربهٔ زنانه تأکید دارد و نقد فمینیسم پساساختارگرا، هویت زنانه را سوژه‌ای سیال می‌داند که در تعامل با گفتمان و مناسبات قدرت پیوسته دگرگون می‌شود. به همین سبب، یافته‌های این پژوهش می‌تواند زمینه را برای تحلیل آثار دیگر ابوتراب خسروی و رمان‌های معاصر فارسی بر پایه رویکردهای فمینیستی فراهم کند.

In Press

منابع

باتلر، جودیت (۱۳۸۵). آشفتگی جنسی، مترجم امین قضایی، نشر مجله شعر (ISSN:۱۷٦۸-۲۸۱۹)

برسلر، چارلز (۱٤۰۰). درآمدی بر نظریه‌ها و روش‌های نقد ادبی، ترجمه مصطفی عابدینی فرد، چاپ پنجم. تهران: انتشارات نیلوفر.

بوردیو، پی یر (۱٤۰۲). تمایز (چاپ هشتم). ترجمه حسن چاووشیان. تهران: انتشارات ثالث.

پاینده، حسین (۱۳۹۷). نظریه و نقد ادبی (جلد دوم). تهران: انتشارات سمت.

خسروی، ابوتراب (۱٤۰۰). ملکان عذاب (چاپ دوم). تهران: انتشارات نیماژ.

دوبووار، سیمون (۱۳۸۵). جنس دوم (جلد دوم، چاپ هفتم). ترجمه قاسم صنعوی. تهران: انتشارات توس.

سلدن، رامان، ویدوسون، پیتر (۱۳۹۷). راهنمای نظریه ادبی معاصر (چاپ یکم، ویراست سوم). ترجمه عباس مخبر. تهران: نشر بان.

سیدمن، استیون (۱٤۰۲). کشاکش آرا در جامعه‌شناسی (چاپ سیزدهم). ترجمه هادی جلیلی. تهران: نشر نی.

سیکسو، هلن (۱۳۸۱). خنده‌ی مدوسا (فصل زنان، جلد دوم). ترجمهٔ محمدرضا فرزاد. تهران: نشر توسعه.

شعبان پور، موسی (۱۳۸٦). جامعه‌شناسی زنان. تهران: ارتش جمهوری اسلامی ایران.

کسل، فیلیپ (۱۳۸۳). چکیدهٔ آثار آنتونی گیدنز. ترجمهٔ حسن چاووشیان. تهران: انتشارات ققنوس.

کهون، لارنس یی (۱۳۸٤). متن‌هایی برگزیده از مدرنیسم تا پسامدرنیسم (چاپ چهارم)، ترجمه عبدالکریم رشیدیان. تهران: نشر نی.

گافمن، اروینگ (۱٤۰۳). نمود خود در زندگی روزمره (چاپ نهم). ترجمه مسعود کیانپور. تهران: نشر مرکز.

مایسنر، هانا (۱٤۰۲). جودیت باتلر؛ نقدی پساساختارگرایانه بر فمینیسم (چاپ دوم). ترجمه رضا دهقانی. تهران: انتشارات نقد فرهنگ.

مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۸). از جنبش تا نظریه اجتماعی: تاریخ دو قرن فمینیسم (چاپ چهارم). تهران: نشر پژوهش شیرازه.

مکاریک، ایرنا ریما (۱۳۸۵). دانش‌نامهٔ نظریه‌های ادبی معاصر. (چاپ دوم). ترجمه مهران مهاجر، محمد نبوی. تهران: انتشارات آگه.

یزدانی، عباس (۱۳۸۲). فمینیسم و دانش‌های فمینیستی. ترجمه و نقد تعدادی از مقالات دایره المعارف فلسفی روتلیج، قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.

References:

Bourdieu, Pierre (۲۰۲۳) *Tamāyoz (Distinction).* ۸th ed. tr. Hasan Čāvošiyān. Tehran: Sāles. [In Persian].

Bresler, Charles (۲۰۲۱) *Darāmadi bar nazariyye-hā va raveš-hāye naqd-e adabi (*Literary Criticism: An Introduction to Theory and Practice*).* ۵th ed. tr. Mostafā ʿĀbedini-fard. Tehran: Nilufar. [In Persian].

Butler, Judith (۲۰۰٦) *Āšoftegiye jensi (Gendre trouble).* tr. Amin Qazā'i. Maǰalleye Še'r. ISSN: ۱۷٦۸-۲۸۱۹. [In Persian].

Cassell, Philip (۲۰۰٤) *Čekide-ye āsār-e Anthony Giddens (Giddens' Reader).* tr. Hasan Čāvošiyān. Tehran: Qoqnus. [In Persian].

Cixous, Hélène (۲۰۰۲) *Xandeye Medusā (The laugh of the Medusa)*. Fasl-e zanān, vol. ۲. tr. Mohammad-Rezā Farzād. Tehran: Towseʿe. [In Persian].

De Beauvoir, Simone (۲۰۰٦) *Jens-e dovvom (The second sex).* vol. ۱, ۷th ed. tr. Qāsem San'avi. Tehran: Tus. [In Persian].

Goffman, Erving (۲۰۲٤) *Nemud-e xod dar zendegiye ruzmarre (The presentation of self in everyday life)*. ۹th ed. tr. Masʿud Kiyānpur. Tehran: Markaz. [In Persian].

Kahoun, Lawrence E. (۲۰۰۵) *Matn-hāye bargozide az modernism tā postmodernism (Selected texts from modernism to postmodernism)*. ٤th ed. tr. ʿAbd-al-Karim Rašidiyān. Tehran: Ney. [In Persian].

In Press

Makaryk, Irena Rima (۲۰۰۶) *Dāneš-nāmeye nazariye-hāye adabiye moʾāser (Encyclopedia of contemporary literary theory).* ۲nd ed. tr. Mehrān Mohājer & Mohammad Nabavi. Tehran: Āgah. [In Persian].

Meissner, Hanna (۲۰۲۳) *Judith Butler; naqd-i pasā-sāxtār-garāyāne bar feminism (Judith Butler: A poststructuralist critique of feminism).* ۲nd ed. tr. Rezā Dehqāni. Tehran: Naqd-e Farhang. [In Persian].

Moširzāde, Homā (۲۰۰۹) *Az jonbeš tā nazariyeye ejtemāʾi: Tārix-e do qarn-e feminism (From movement to social theory: A history of two centuries of feminism).* ٤th ed. Tehran: Pažuheš-e Širāze. [In Persian].

Pāyande, Hoseyn (۲۰۱۸) *Nazariyye va naqd-e adabi (Literary theory and criticism).* vol. ۲. Tehran: Samt. [In Persian].

Šaʿbānpur, Musā (۲۰۰۷) *ǰāmeʾe-šenāsi-ye zanān (Sociology of women).* Tehran: Čāp-xāneye Arteš-e ǰomhuriye Eslāmi-ye Irān. [In Persian].

Seidman, Steven (۲۰۲۳) *Kešākeš-e ārā dar ǰāmeʾe-šenāsi (*Controversy in *sociology).* ۱۳th ed. tr. Hādi Jalili. Tehran: Ney. [In Persian].

Selden, Raman & Peter Widdowson (۲۰۱۸) *Rāhnamāye nazariyyeye adabiye moʿāser (A reader's guide to contemporary literary theory).* ۱st ed., ۳rd rev. ed. Tr. ʿAbbās Moxber. Tehran: Bān. [In Persian].

Xosravi, Abu Torāb (۲۰۲۱) *Malakān-e ʿazāb (The angels of torment).* ۲nd ed. Tehran: Nimāž. [In Persian].

Yazdāni, ʿAbbās (۲۰۰۳) *Feminism va dāneš-hā-ye feministi (Feminism and feminist studies).* Translation and critique of selected articles from the Routledge Encyclopedia of Philosophy. Qom: Daftar-e Motāleʿāt va Tahqiqāt-e Zanān. [In Persian].

In Press